

Basybalyjy mongol sülsadyna türk diýmek dogrumy?

Category: Kitapcy, Psihologiýa, Sözler, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 26 январа, 2025

Basybalyjy mongol sülsadyna türk diýmek dogrumy? BASYBALYJY
MONGOL SÜLSADYNA TÜRK DIÝMEK DOGRUMY?

Çingiz han taryha giren meşhur ýasalarynda (kanunlarynda) döwletiniň adynyň türk-mongol döwletidigini aýdýan haýsydyr bir söz ulanypdyrmy? Elbetde, ulanan ýeri ýok.

Mongollaryň basybalyjylykly hinterlandynyň merkezinde Hytaý ýerleşýärdi. Emma taryhda «Hytaý-mongol» döwleti diýen adalga ýokdugyna garamazdan, soňky ýyllarda mongollaryň soňabaka türkileşendigi göz önüne tutulyp, taryhyň uň gorkunç döwletine we liderine Türk-mongol döwleti diýmegiň özi gödek ýalňyşlyk bolup garşymyza çykýar. Mongollaryň özbaşyna medeniýeti bolmandygy sebäpli basyp alan ýerleriniň medeniýetine siňip gidýärdiler.

Hytaýy basyp alanlaryndan soňam köp möçberde hytaýlylaşypdyrlar, emma hytaýlylar özlerine şeýlekin uly zyýan ýetiren wagşylar sürüsini hiç haçanam taryhlarynyň bir parçasý hökmünde garamandyrlar.

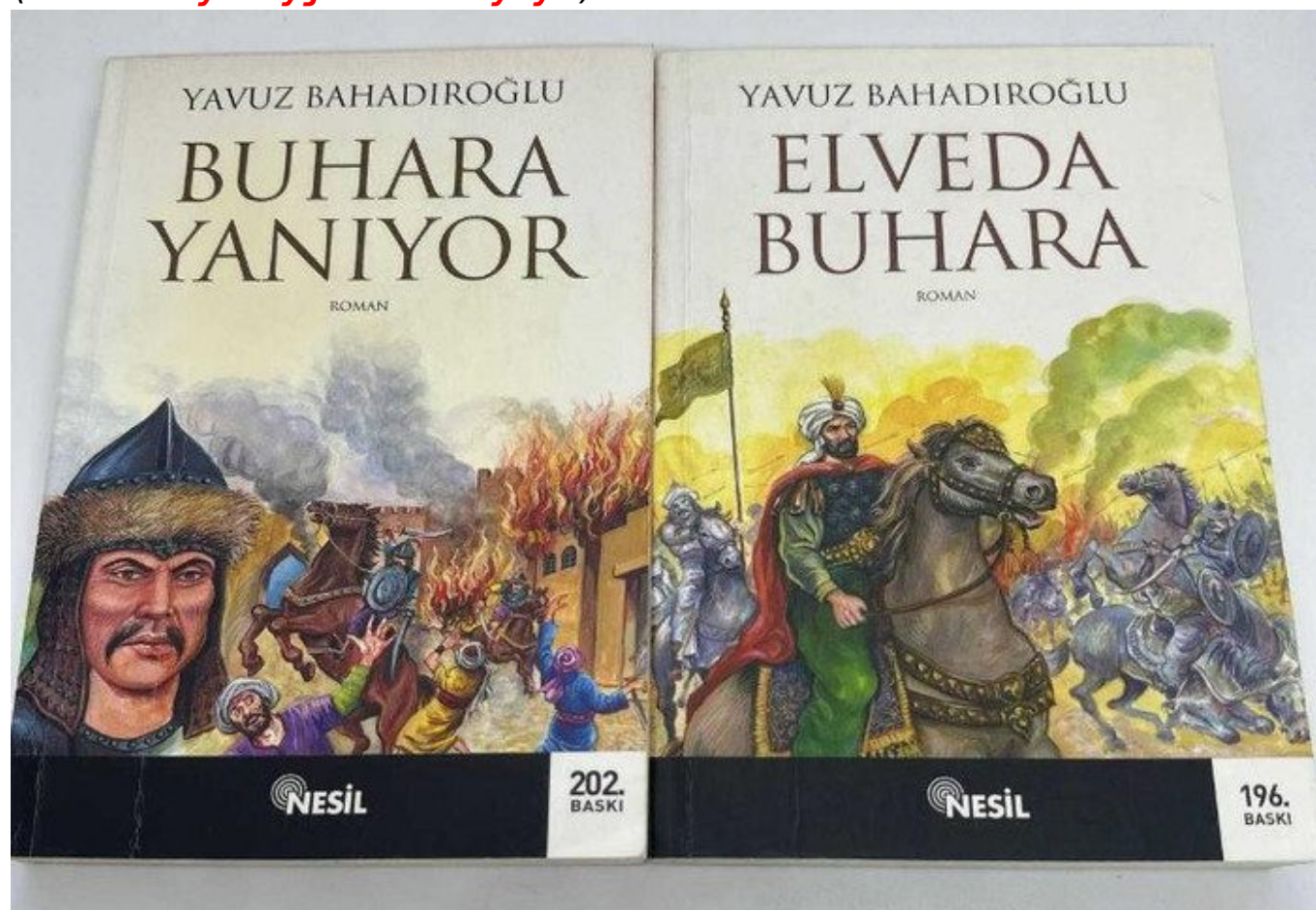
Üstesine taryhda bir zarbada türki halklary gyrgyna salan we iň ajaýyp türki şäherleri ýakyp-ýandyryp, tekizläp we ahyrynda tary-mar edenem mongol sülsatlaryndan başga ýogam bolsa, «türk-mongol» psihologiýasynyň düýp maksadyna göz ýetiräýmek kyn.

Mongol ordalary Türküstana, Hytaýa, Owganystana, Anadola uzaýan ümmülmez geografiki giňişlikde basybalyjykly ýörişleri eden we taryhda iň wagşýana gyrgynçylyklary amala aşyran gözi ganly ganojaklar hökmünde ýatlanýar.

Atamälik Jüweýni bu ordanyň taryhymyzyň iň gadymy türki welaýatlaryndan Horasana ýetiren zyýanyňy şu sözler bilen beýan edýär:

«Bu iki sebit kyýamat-ahyra çenli öňki ilatynyň ondan bir bölegine-de ýetip bilmez. Häzirki harabalar we weýran bolan jaýlar bu ýerde bolup geçen wakalara şaýatlyk edýär».

(«Älemi eýeleýjiniň taryhy»)

- Buhara ýangyny, Samarkant betbagtçylygy, Horezm kyýamaty

Bu adamhor sülsadyň ýykan şäherleriniň arasynda baý ylym we medeniýet ojagy bilen öňe saýlanan şäherlerimizden Buhara bardy.

Bu masgaraçylykly basybalyjylygy ýene Jüweýniden okalyň:

«Çingiz han atyny uly metjidiň içine sürüp, mährabyň önünde durdy. Ogly Tuly hem atyndan düşüp münbere çykdy. Säherdäki sazandalary metjidiň içine üýşürdiler. Metjidiň içinde şeraplar dolup-daşdy. Kurany-Kerimler atýataklarda at toýnaklarynyň aşagynda depgilendi».

(Ady agzalan kitaba seret()).

Çingiz hanyň türkleri halklara eden wagşyýanallygy metjitleri başyna ýumurmak bilen çäklenmändi. Horasan şäherini oda berip, türkleri diriligine ýakypdy:

«Şäheri oda berdi. Şäheriň jaýlary agaç bolansoň birnäçe günläp ýandy. Şäher daşardan atylan ýanyjy maddakar bilen lowlap duran tamdyra döndi. Kaňly kowmundan hiç kimi diri goýmadylar, 30 müňden gowrak adamy öldürdiler. Diri galanlaryň hemmesi gul edildi. Galan birküç sany buharaly şeýle diýdi: geldiler, ýykdylar-ýumurdylar, ýakdylar-ýandyrdylar, öldürdiler, äkitdiler, gitdiler». **(Ady agzalan kitaba seret).**

Ahyrynda Türküstandaky üçünji esasy şäherimiz Samarkant bu wagşyýanallykdan paýyny alypdy. Ýene Jüweýniden okalyň:

«Mongollar şäheri gije-gündizläp taladylar. Halky aýal-erkek ýüz adamdan toparlara bölüp, şäheriň daşyndaky düzlüklere çykardylar. Gün batýança türkleriň ömür güneşini söndürdiler. Müňlerçe türk(men) mongollaryň öldürme keypiniň gurbany boldy». **(Ady agzalan kitaba seret()).**

Mongollaryň ýakyp-ýumran sebitleriniň arasynda şübhesiz ýürekleri daglanlarynyň başyny Horezm çekýär.

Bu sebit türkleriň Andalusydyr. Ibn Sina, Biruny, Ibnul-Hammar, Ebu Sehl el-Mesihi, Ebu Mansur es-Sealibi, Ibn Yrak ýaly alymlar horezm köşgünde sylanýan adamlar bolup, bu ýerleriň ylmynyň başyny çekipdiler.

Otraryň häkimi Gaýyr han Ynaljygyň buýrugy bilen bulagaýlyk döreden mongol delegasiýasynyň uçdantutma kellesiniň kesilmeginden soň Çingiz han 90 müň adamlyk goşuny bilen türkleriň üstüne çozdy.

Bu gyrgynçylyk barada Jüweýni şeýle ýazypdyr:

«Mongol atlylary bukulyp ýatan ýerlerinden çykyp, horezmlileriň üstüne okduryldy. Çopanstz goýun sürüsine çozan aç böriler kibi hemmesini öldürdiler. Mongollaryň gelendigini gören horezmliler galadan çykyp, olara garşy gorandylar. Agşama çenli ýüz müň adam ölüp, ýere serildi». (**Ady agzalan kitaba seret**).

Çingiz han bu ajaýyp ýurdy weýran edenden soň ogly Juçä bagyşlapdyr. Negözel ýurt eýranly häkimleriň we mongol serkerdeleriniň at dabradýan öli topraklaryna öwrülipdir.

Çingiz han ýene bir türk şäheri Gaznany-da wagşyýanalyk bilen tary-mar edipdir.

Beýleki türk şäherlerinden tapawutlylykda bu şäherde diňe senetkärleriň ýaşamagyna rugsat beripdir.

TÜRKMENISTANYŇ MILLI MEDENIÝET «MIRAS» MERKEZI
TÜRKMENBAŞY ADYNDAKY TÜRKMENISTAN MILLI
GOLÝAZMALAR INSTITUTY

ATAMÄLIK JÜWEÝNI

عطا ملک جوینی

ÄLEM EÝELEÝJINIŇ
TARYHY

تاریخ جهانگشای جوینی

(MONGOL ÇOZUŞLARY)

I

Pars dilinden terjime eden we
çapa taýýarlan
Aýgözel Geldiýewa

AŞGABAT «MIRAS» 2005

• **Mongollar haçparazlary heýjana salypdy**

Mongollaryň yslam älemine we türklere ýetiren zyýany

haçparazlary artykmajy bilen begendiripdi.

Aýratynam Anadolyda emele gelen weýrançylyk yslam äleminiň doly ýok edilmegi taýdan Günbatar dünýäsinde täze umyt ýalkymlaryny döredipdi.

Şeýle haos şertlerinde-de türkler hususanam Balkan ýurtlarynda yslamyýeti yzygiderki ýaýmagyň hötdesinden gelmegi haçparazlary lapykeçlige uçradypdy.

Her şerde bir haýyr bardy. Samarkant, Buhara, Horezm ýaly ýerler weýran bolansoň, erenler-pirler Anadola we Balkanlara sary göç edipdiler.

Sary Saltyk, Hajy Bekdaş Weli ýaly şahsyýetler hem özler hem-de ýetişdiren şägirtleri bilen Balkanlaryň tiz wagtda yslamlaşmagyny üpjün etdi.

Günbatar türk-yslam äleminiň çagşamagyna garaşyp durka, türkler bu gezek alymlary bilen Günbataryň bir ujundan girip barýardylar.

Halyk Inaljyk halypanyň aýtmagyna görä, soňky asyrlarda-da, haçparazlar mongollardan umydyňy kesmändir. Hristofor Kolumbyň syýahaty-da şeýdip başlapdy.

Amerika materigine sary agyr ýolagçylyk bilen dünýä taryhyny üýtgeden Hristofor Kolumbyň ahyrky maksady Beýtulmukaddesi (Ierusalimi) basyp alyp biljek uly goşun düzmekdi. Merhum taryhçymyz Halil Inaljyk Kolumbyň bu pikirini şeýle beýan edýär:

«Hristofor Kolumbyň Täze dünýäni açmagy bir tarapdan Ortaýer deňzinde Ispaniýa bilen Osmanlynyň arasyndaky göreş bilen baglanyşykly ýaly bolup görünýär. Kolumb «Gündeliginde» ony herekete geçiren hakyky pikiriň yslam dünýäsini ýeňseden urup, hristianlaryň Gündogardaky dosty mongol hany bilen göni aragatnaşyk açmakdygyny, Hindistan söwdasy ýola goýmak üçin Hind okeanyň deňiz ýoluny aşmakdygyny, Günbatar we Gündogar hristianlarynyň bileleşmegi bilen Beýtulmukaddesi (Ýerusalem) almakdygyny mälim edýär».

Taryhçy Halil Inaljygyň aýtmagyna görä bolsa, Kolumbyň Beýtulmukaddesi mongol goşunlary bilen basyp alma meýilnamasynyň aňyrsyndaky niýet hem Kiçi Ermenistandaky nestury hristianlaryň Kubilaý hanyň ilçisi bilen ýola goýan

gatnaşygyna goldanýardy:

«Eýran mongollary Anadoly türkmenleriniň we mamlýuk soltanlarynyň baş duşmanydy. Mongollar haçparaz goşunlaryň hereket merkezi saýýan Kiçi Ermenistany (Çukurowa sebiti) howandarlygy astynda saklaýardylar. Mamlýuklara garşy mongollar bilen ýewropa köşkleriniň arasynda ikitaraplaýyn ilçiler gatnaýardy. Argunyň (1284-1291) hristian-nestury ilçisi Rim papasy Nikola IV-e hanyň adyndan şeýle diýýärdi: «Han katolikler dünýäsi bilen dostlukda birleşmegi we Siriýadyr Palestinany eýelemegi teklip edýär hem-de Ierusalimiň basyp alynmagy üçin ýaranlyk etmegiňizi isleýär». Mongollar bilen Günbatar hristian dünýäsiniň arasynda gatnaşyklar şondan soňam dowam edipdir.

Kolumba degişlidigi aýdylýan «Gündelikde» ol ispan hökümdarlary Izabella we Ferdinanda «Grankanyň (Kubilaýyň) ýurduna deňiz ýolundan baryp ýetjekdigini, ol ýerdäki butparaz halky hristianlyga çagyryjakdygyny» aýdýar». (Rim papasy pygamberimiziň jansyz bedenini ogurlatmak üçin Medinä 20 sany içaly pop ugradypdy – «Haber Türk» gazetini).

Hristofor Kolumb Kuba baryp ýetensoň Ispaniýa ugradan ilkinji habarnamalarynda az wagtyň içinde Kubilaý bilen görüşmegi umyt edýändigini ýazypdyr. Emma Kolumbyň dünýä taryhyny düýpgöter üýtgedip taşlajak «Täze materigi açanlygyndan habary ýokdy.

Elkyssa, esasy gürrüňimize gaýdyp geler bolsak, Çingiz hanyň we onuň ordasynyň türk-yslam älemine ýetiren zyýany görnüp durka, belli-beterem Çingiz hanyň özi munuň baş inisiatory bolup çykyş edip durka, bu hapa ruhly warwar sülsady türk medeniýetiniň we taryhynyň parçasyna öwürjek bolmak näderejede dogry? Türk medeniýetine we taryhynyň munuň näme goşandy, näme peýdasy bar?

Mehmet MAZLUM ÇELIK.

@MMazlumcel

celikmehmedmazlum@gmail.com

Çarşenbe, 18.09.2024 ý. Taryhy makalalar